

ВИХОВНЕ ЗНАЧЕННЯ ДУМ ТА ІСТОРИЧНИХ ПІСЕНЬ.

Макуха Н.М.

Магічну силу має народна пісня - невід'ємна частка історії, соціального життя, побуту кожного народу. Її суспільне значення, природну красу і довершеність звеличили найвидатніші поети світу, про неї писали вчені, політичні діячі, митці, імена яких вкарбовані на скрижалях світової культури. У пісні найповніше розкривається сутність народу, його характер і безсмертний творчий геній. Отже, про народ судять, виходячи з його пісенної спадщини – основи духовної культури нації.

Про високий мистецький рівень української пісні, її поетичність і красу заговорили вперше не самі українці. Народ був далекий від того, щоб хвалитися здобудками своєї художньої діяльності. Він ніби не помічав своїх духовних скарбів, незвичайної сили свого слова і музики, виразності свого дзвінкого голосу в загальному хорі вселюдського співу. І тільки тоді, коли на Україну приходили сусіди і висловлювали своє захоплення піснею, наша суспільність почала пильніше ставитись до народної спадщини. Український народ як геніальний творець пісенно - поетичного слова і музики займає почесне місце в історії світової культури.

Чим же приваблює іноземних слухачів українська пісня? Чому вона хвилює серця усіх, хто хоч раз почує прекрасний спів волелюбного народу-творця?

Усі дослідники відзначають насамперед велику силу творчого генія українського народу в художньо досконалих піснях та думках, високу культуру мови і музики та високий рівень естетичних почувань колективу.

Пісню України породила її історія, багата подіями і героями, тому як писали німецькі музичні критики у 20-х роках ХХ ст., українська пісня "живе в народі, а народ живе з нею". Прекрасна українська народна пісня, на думку англійських музичних критиків, "народилася в битвах", і тому в ній так багато буйних поривів до волі.

"Козак не піддається долі, - писала ще в 1866 році американська письменниця Мальві, - а бореться з нею, бо українська пісня народилася під свист куль, під брязкіт шабель в часи довгих воєн, що століттями кипіли від Карпат аж поза Дніпро".

Возвеличення боротьби народу проти гніту неправди, проти поневолювачів, яке так яскраво проявилось в українських піснях та думках, є однією з тих рис, що поставило цю творчість народу в ряди найкращих досягнень людської культури. **Це одна з важливих причин успіху української пісні серед народів світу.**

Критики і дослідники – філологи та музикознавці різних народів майже одноставно дають високу оцінку літературним і музичним якостям українських пісень. Для них це "справжній скарб невідомої досі літератури" (швейцарська газета), "магічна краса музики і слова" (іспанська газета). Думка про те, що таку оригінальну, свіжу і сильну, багату людськими почуттями пісню міг створити

протягом віків тільки народ, колектив, а не одиниці, висловлювалося не раз на сторінках іноземних видань.

Сьогодні, коли ми прагнемо осмислити минуле, розібратися в теперішньому та знайти орієнтири на майбутнє, необхідний якийсь узагальнюючий та проникливий погляд на душу народу, що виявляється у національному характері.

На порозі Нової України, у час її духовного відродження, проблема української ментальності особливо загострюється. По - перше, необхідно знати, хто ми є, аби будувати державу, адекватну нашій вдачі. Тільки державна реалізація потенцій українського менталітету, що втілює національні цінності, здатна ушляхетнити життєдіяльність народу та повернути втрачені честь і гідність самооцінки особистості. По - друге, об'єктивно - наукове відтворення трагічної історії України вільної від "білих плям", фальсифікацій та ідеологічних нашарувань, що попереду. А написання цієї історії на сучасному рівні передбачає і врахування української духовності в її культурно - історичній мінливості, бо вона значною мірою причетна до "вибору" народом своєї історичної долі.

Наш час соціально – економічних і політичних перетворень висуває ряд проблем, що пов'язані із духовним життям нашого суспільства.

В умовах національного відродження України першочергового значення набувають завдання щодо формування фізично здорового, висококультурного і високоосвіченого підростаючого покоління – майбутнього нашої держави.

А тому головним завданням сучасної школи є закладання фундаменту світоглядних, професійних, культурних знань та умінь, підготовка до життя в нових умовах – їй відведено центральне місце в загальному педагогічному процесі.

Особлива роль у національному вихованні дитини відводиться саме школі. Саме вона покликана формувати особистість майбутнього громадянина готового правильно співвіднести цінності й ідеали навколишнього світу. Отримавши перші відомості про український народ з уст батьків, у школі учні детально знайомляться з історією, культурою. Саме вчителі прищеплюють їм любов до всього українського, бо саме вони закладають ті підвалини, які у майбутньому сприятимуть формуванню у школярів національної самосвідомості, патріотизму, почуття гідності, гордості за свій народ.

Вивчення культури й побуту українського народу сприяє відродженню національної самосвідомості школярів, збагачення їх духовного світу. Школа завжди була і залишається соціальним інститутом, діяльність якого визначається характером замовлення суспільства щодо формування майбутніх громадян країни.

Саме у молодшому шкільному віці найлегше сформувати і правильно спрямувати розвиток емоційного світу людини, почуття захоплення прекрасним у людині. У цьому допомагають скарби народної творчості. Завдяки їм діти вчаться співпереживати, міркувати, помічати дивне й загадкове, любити та шанувати свою Батьківщину, а також оволодівати трудовими вміннями та навичками, побутовою культурою.

Історизмом пов'язані всі народні пісні, але суто епічними вважаються жанри - **історичної пісні та думи**. В епічних творах найповніше розкрита історія нашого народу. У школі епіка вивчається на уроках з різних предметів: літератури, образотворчого мистецтва, а також музики. Уроки музики відіграють важливу роль у формуванні в учнів уявлень про українську культуру минулого, сприяють поглибленому засвоєнню стилістичних особливостей епічного музичного мистецтва, дозволяють емоційно сприймати втілені у доступній художній формі історичні події..

Народні думи як за своїм змістом, ідейним спрямуванням, так і за своєю художньою формою є одними з найважливіших творів у багатющій скарбниці усної поезії України. Народні думи у художній формі відтворюють події вітчизняної історії, характер українського народу, його працьовитість, безмежну відданість батьківщині, волелюбність, мужність і стійкість у боротьбі проти поневолення.

Думи та історичні пісні, допомагали народові у боротьбі з експлуатацією і насильством; століттями побутували серед широких верств населення, сіючи у людські серця нетлінні зерна живого, вічного і прекрасного. У цих творах, як у дзеркалі, відбита невичерпна сила людської гідності і мужності, лицарської честі і совісті, доблесті і героїства. Т. Шевченко високо цінував талант народних співців - кобзарів і лірників. Кобзар - це поет, вчитель народних мас, патріот, пропагандист демократичних ідей і народної моралі.

Народні українські думи виникли в XV - XVII ст., в часи, коли український народ вів героїчну боротьбу проти татарсько - турецьких набігів і польської шляхти.

Українські думи передавалися з покоління в покоління, вбираючи в себе найдовершеніші, вислови, що в образній формі відтворювали життя; вони служили гострою зброєю у боротьбі українського народу проти поневолювачів, проти чужоземних загарбників.

"Найдавніші звістки про співання дум, - зауважує Ф. Колесса, знаходимо в анналах польського історика Сарницького (з 1587 року) за його свідомством, смерть братів Струсів, галицьких шляхтичів, що полягли в битвах з волохами 1506 р., була оспівана в елегіях, які русини зовуть думами" [1, ст. 8] .

Однак всі визначні дослідники українського фольклору сходяться на тому, що виникнення найдавніших дум припадає на XV ст. Найдавніші українські народні думи розвинулися з народних голосінь, як це переконливо довів Ф. Колесса. Форма народних голосінь була використана співцями для створення "козацьких плачів". Невільницькі думи так і називаються "Плач невольника", "Плач невольників на каторзі". Ці "козацькі плачі" не поширювалися ради туги та смутку, ради сліз та розпуки - вони виконували певну агітаційну роль, спонукали слухачів до збору коштів для викупу невольників з тяжкої турецької неволі. Творцями дум були люди, дуже добре обізнаними з козацьким життям і побутом, який вони знали з власного досвіду. Поетична мова дум, забарвлена книжними словами і формами, може розповсюджувачам українських дум не була чужа й деяка шкільна освіта:

" ...межи козацтвом і на Січі бувало чимало освічених людей. Козацтво творило такі осередки, де перехрещувалися народні і шкільні впливи" - Ф. Колесса [1, ст.45] .

Українські думи могли жити і розвиватися лише при наявності кваліфікованих, "професійних" співаків, кобзарів - бандуристів підготовлених виконавців, які мали, як на той час, досить поважне музичне вишколення і добре орієнтувалися в питаннях внутрішнього і зовнішнього життя тогочасної України.

Кобзарі і лірники користувалися серед широких верств простого народу великою популярністю. Є відомості, які свідчать про те, що в XV- XVII ст. на Україні кобзарі і лірники організовувалися в своєрідні спілки, товариства, так звані **цехи** , де навіть використовувався таємний жаргон - "лебійська мова". Важливим документом цього характеру є універсал Б. Хмельницького з 1652 року, який був, даний цехмістрові Грицькові Ілляшенкові - Макушенку. Цей універсал свідчить про зацікавленість Б. Хмельницького музичним цехом східних областей України. Адже кобзарі і лірники виступали пропагандистами політики гетьманства, політики боротьби проти польської шляхти, проти іноземних загарбників. Звістки про музичні цехи на Україні подаються в статті "Чернігівський цех музикантів" у XVIII ст.. де виступає ім'я цехмістра Леска Волошина. Ці товариства, цехи, на думку дослідників, були центрами підготовки висококваліфікованих кобзарів - виконавців.

Адже українські народні думи - це твори своєрідного характеру, щодо способу виконання. Їх повинні виконувати, справжні майстри в супроводі музичного інструмента, що має назву кобза (бандура).

На Україні славилися такі кобзарі - виконавці, як Гаврило Вовк, Архип Никоненко, Стрічка, Ригоренко, Андрій Шут, Остап Вересай, Іван Кравченко - Крюковський, Трихон Магадин, Гнат Гончаренко та багато інших. Серед репертуару кобзарів і лірників особливою популярністю користувалися думи про Самійла Кішку, Івася Коновченка, про бурю на Чорному морі, про Марусю Богуславку, про козака Голоту, а також дума про Богдана Хмельницького. Були в репертуарі й історичні пісні про Данила Нечая, Байду, Максима Кривоноса, Морозенка, Гонту, Максима Залізняка та про інших видатних діячів.

Кобзарі були свідками історичних подій, активними учасниками народних повстань та гайдамацьких рухів. Відомі на Україні імена кобзарів - гайдамаків Данила Бандурки Малого, Матвія Волошина, Прокопа Скряги, Василя Варченка та інші. Кобзарів жорстко переслідувала шляхта, багато народних співців були засуджені до страти. Адже їхній репертуар наганяв дикий жах, на панів і розбуджував народні маси від рабського сну, від рабської покори. Дуже часто невольники, колишні козаки, що попадали у полон, повертались з нього , фізично знівечені, самі ставали кобзарями чи лірниками. Вони були оповідачами - очевидцями про страшне невольницьке життя українських бранців на турецько - татарській каторзі. Про такого кобзаря - лірника і розповідається в поемі Т. Г. Шевченка "Сліпий" ("Невольник").

Українські народні думи мають свою довгу історію. Найдавніший запис тексту думи "Козак Голота" відноситься до 1684 року. Його розшукав академік

М.С. Возняк у рукописному збірнику в університеті м. Кракова. Цей рукопис позначено " року 1684, дня 10 січня, Люблін". А на початку ХІХ ст. українські думи, як і народні пісні, починають записувати спеціально.

Думи мають велике виховне і пізнавальне значення. Без вивчення їх, важко пояснити цілу низку важливих історичних подій нашої історії. Під час проведення уроків музики завдання викладача полягає у тому, щоби підготувати школярів до сприймання кобзарського мистецтва. А саме, щоби вони пройнялися волелюбним духом козацтва, патріотизму, любові до рідної землі, до історії, до батьків, до традицій нашого народу. Цього можна досягти лише в тому випадку, коли викладач не обмежується читанням тексту думи або прослуховуванням платівки з виконання думи, а забезпечує на уроці "живе" звучання пісні у супроводі музичного інструменту - бандури.

На прикладі Думи про козака Голоту необхідно показати прославлення оборонців рідної країни, їх хоробрість, сміливість, чесність, відданість Батьківщині, народові. У ній яскраво змальовується боротьба бідного козака Голоти з багатим татариним. Татарин хоче взяти козака в полон і продати його у неволю, отримавши за нього багато грошей.

Любов до Батьківщини - високе і світле почуття для героїв народних дум, громадському обов'язкові вони підпорядковують свої особисті інтереси. В думі "Івась Удовиченко, Коновченко" розповідається про те, як хоробрий юнак, єдиний син удови Грицихи добровільно іде у військо, щоби звільнити Україну від нападників. В одному з варіантів думи розповідається як у першому бою він "сімсот турків і татарів пулями і постріляв, а сімсот шаблями порубав, а сімсот конем потоптав, а сімсот у полон забрав".

Мужній герой Самійло Кішка з одноіменної думи п'ятдесят чотири роки пробув у турецькій неволі, але нескорився ворогові, а у слушний час організував повстання козаків. У думі Самійло Кішка - зібраний образ, бо й сама дума художньо узагальнює численні випадки повстань невільників на турецьких галерах. З плином часу стиралася документальна основа думи, герой набував широкого узагальнення. С. Кішка виступає вірним сином волелюбного народу, художнім втіленням його ненависті до іноземних поневолювачів.

У думках зустрічається і героїчні жіночі постаті. Такою є Маруся Богуславка, що визволяє з турецької неволі 700 козаків, вона виступає як мужня жінка-патріотка. Дума стверджує високу патріотичну свідомість народу, щире співчуття до "бідних невільників", вірність батьківщині, глибоке розуміння обов'язку людини перед громадою, перед родиною, поняття совісті і моралі. Але в давніх українських думках змальовується не тільки боротьба проти зовнішніх ворогів, загарбників і поневолювачів. У них відображується і класові суперечності між козацькою старшиною та простим рядовим козацтвом, виступи проти своїх панів. Це найкраще показано у Думі про козака Ганжу Андибера. Захисник інтересів низового козацтва Ганжа Андибер наділений рисами, в яких найповніше відображаються настрої соціального протесту. Могутня сила цього героя гіпербалізується. Зустрівшись у корчмі з дуканами - сріблянками, які пили і зневажали козака - нетягу, він діє як богатир. У гніві

він так ударив коновкою, що все затремтіло в корчмі, з столу полетіли чарки і шклянки.

Як бачимо, думи - це дорогоцінна спадщина українського народу. Створені в думках художньо привабливі образи захисників вітчизни мають велике виховне значення. Читаючи та слухаючи думи та історичні пісні, ми захоплюємося подвигами народних героїв. Саме тому ці твори живуть віками. Т. Шевченко глибоко цінував красу й силу народних дум та пісень. з почуттям гордості він писав:

Наша дума, наша пісня

Не вмре, не загине:

От де, люди, наша слава,

Слава Україні!

Література:

1. Колесса Ф. “Українські народні думи “, Львів, 1920.
2. Назарчук О.О. Вивчення українських народних дум у школі”.- К.: “Радянська школа”, 1966.
3. Нудьга Г.А. “Українська пісня серед народів світу”.- К. : “Радянська школа”, 1966.
4. Поліщук Ф.М. Вивчення усної народної творчості.- К.: “Радянська школа”, 1978.

Макуха Н.М. Виховне значення українських дум у загальноосвітній школі / Н.М. Макуха // Збірник наукових праць Полтавського державного педагогічного університету ім. В.Г. Короленка. Випуск 1-2 (28-29). – Полтава: Полтавський державний педагогічний університет імені В.Г. Короленка, 2003. – С. 56-59.